

Pavel Kosek – Radek Čech – Olga Navrátilová

Starobylá dativní enklitika *mi, si, ti*

ve staročeské bibli 1. redakce

Hlavním cílem tohoto příspěvku je prozkoumat slovosled dativních zájmených forem *mi, si, ti* v jednom z nejstarších neveršovaných českých textů. Studie je součástí výzkumu vývoje českých pronominálních enklitik a jejím smyslem je připravit východisko pro analýzu slovosledu dalších zájmených tvarů, které se ve stabilní enklitické formy změnily teprve v průběhu historického vývoje češtiny (*ho, mu, sě, tě*). Sledované formy *mi, si, ti* jsou krátké varianty dativu singuláru, které měly status enklitik tantum¹ již od praslovanského období. O této jejich vlastnosti podává svědectví staroslověnština, jak se lze poučit v jedné z Večerkových stěžejních prací věnovaných syntaktické stavbě nejstaršího slovanského jazyka: „*Das ursl. Prinzip der Enklise und der Wortfolge der Enklitika wurzelte zwar tief in der idg. Vorzeit, doch in direkter Kontinuität zu diesen archaischen Ausgangspunkten standen nur die einsilbigen Satzpartikeln und die „kurzen“ Dativformen der Pronomina **mi, ti, si**, die nach Wackernagelschen Gesetz nach der ersten orthotonischen Wort (Wortgruppe) im Satz standen*“ (Večerka 1989: 42).

Slovosledné vlastnosti *mi, si, ti* jsou analyzovány ve staročeské Bibli olomoucké (BiblOl) a litoměřicko-třeboňské (BiblLitTřeb). Analýza starších vývojových fází vycházející výlučně z rozboru biblického překladu v sobě ukrývá nebezpečí, že zjištěné výsledky mohou být zkresleny specifickým charakterem biblického jazyka, neboť překladatelé biblického textu zpravidla inklinují k jisté dávce stylizace. Toto riziko jsme se pokusili kompenzovat volbou odlišných biblických knih Nového a Starého zákona nejstaršího úplného českého biblického překladu, které 1. zpravidla představují odlišné textové útvary, 2. měly podle V. Kyase (1997: 43) odlišné překladaatele. Vybrali jsme proto po čtyřech knihách z každého zákona: Matoušovo a Lukášovo evangelium, Skutky apoštolské, Zjevení sv. Jana, Genesis, Proroka Izajáše, Sírachovce a Knihu Jób.

Sedm analyzovaných knih pochází z Bible olomoucké, pouze Skutky apoštolské z Bible litoměřicko-třeboňské. Tyto textové varianty jsme zvolili zejména proto, že zprostředkovávají původní znění 1. redakce staročeské bible v relativní úplnosti a jsou základem kritické edice staročeské bible, jak ji koncipoval V. Kyas (Kyas 1981; 1985; 1988; Kyas – Kyasová – Pečírková 1996; Pečírková et al. 2009)².

1 K terminologii a klasifikaci klitik viz Uhlířová – Kosta – Veselovská (2016), Kosek (2011).

2 Předpokládá se, že nejstarší úplný staročeský biblický překlad vznikl v 50. letech 14. stol. (Kyas 1997: 43; Vintr 2008: 1883a) a že se na jeho vzniku podílelo asi deset anonymních překladatelů (Kyas 1997: 43). Autograf překladu se nedochoval, nejstarší znění zůstalo

Pokud je to nutné, srovnáváme staročeský překlad se zněním latinským. Podle V. Kyase (1997: 51–52) sloužila jako předloha staročeskému překladu zatím neznámá verze středověké latinské bible „obsahující značný počet čtení tzv. pařížského exempláře Vulgáty“ (op. cit.: 27, 52). V souladu s Kyasovým (1981: 33) doporučením používáme kritické edice středověké Vulgáty (BiblVul), které obsahují různocnění ze středověkých variant biblických textů: 1. *Nouum testamentum domini nostri Iesu Christi Latine* (Wordsworth – White 1889–1898; 1954), 2. *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem ad codicum fidem iussu Pii PP. XI. Librum Genesis I–XI*. 1926–1957 (citováno pod zkratkou BiblVul).

Výskyt zkoumaných forem v analyzovaném textu

Předložený článek se zabývá slovosledem zájmených forem *mi*, *si*, *ti*, které závisejí na verbu finitu.³ Jejich zastoupení v analyzovaných biblických knihách je ovšem disproporční. Nejfrekventovanější tvar představuje dativ zájmena 1. osoby *mi*, který je v každé z biblických knih zastoupen desítkami dokladů (celkem jsme získali 254 dokladů). Forma *ti* se sice ve zkoumaném textu neobjevuje, avšak některé formy neslabičného *ť* lze interpretovat jako její neslabičnou (apokopovanou) variantu (celkem 30 forem – o tom více níže). Ze tří praslovanských enklitických forem *mi*, *si*, *ti* není ve sledovaném textu vůbec zastoupena podoba *si* – místo ní se užívá pouze dvojslabičná forma *sobě*.

Absence dativní formy *si* ve zkoumaném staročeském textu není překvapivá – ze sekundární literatury k historickému vývoji češtiny je dobře znám fakt, že po celé stě. období se užívá pouze její dvojslabičná forma *sobě* a že forma *si* se ojedinele objevuje až v textech z 2. pol. 15. stol. (Gebauer 1896: 527; Havránek 1928: 100; Vážný 1964: 121). Naproti tomu nepřítomnost jednoslabičného

zachováno v mladších opisech: *Bibli drážďanské* z 60. let 14. stol., *Bibli litoměřicko-třeboňské* z let 1411–1414 a *Bibli olomoucké* z roku 1417 (Kyas 1997: 57; VINTR 2008: 1883b). Tyto textové verze však původní znění nezprostředkovávají v naprosto identickém znění, což je způsobeno následujícími faktory: 1. nebyly dochovány v úplnosti (především *Bible drážďanská*), 2. výchozí text byl v mladších opisech mírně revidován, 3. některé původní textové části byly nahrazeny mladšími překlady, do *Bible litoměřicko-třeboňské* a *olomoucké* bylo zařazeno jiné znění překladu Matoušova evangelia (známé jako *Matoušovo evangelium s homiliemi*) a část epištol se Skutky apoštolskými v *Bibli olomoucké* pochází z druhé redakce staročeského překladu bible (Kyas 1997: 42, 61–62; VINTR 2008: 1883b). Nejméně úplná je bohužel nejstarší textová verze – *Bible drážďanská*, která byla kompletně zničena během 1. světové války; z jejího původního znění zůstalo zachováno torzo fotokopí a opisů některých jejích textových částí, které podle odhadu V. Kyase (1997: 37) odpovídá třetině původního rozsahu *Bible drážďanské*.

3 Z rozsahových důvodů jsme ponechali stranou případy, kdy tyto formy závisejí na infinitivu nebo přechodníku; ze stejných důvodů se na tomto místě nezabýváme pozicí sledovaných zájmen v enklitické skupině.

tvaru *ti* je vzhledem k tomu, co se píše v kompenciích věnovaných historické morfologii češtiny, překvapivá. Jak již bylo řečeno, snad by to bylo možné interpretovat tak, že absence podoby *ti* koresponduje s faktem, že se na místě dativu *ti* objevuje neslabičná forma *ť*. O této možnosti se lze přesvědčit při srovnání vulgátního textu se staročeským překladem: v několika případech totiž neslabičná forma *ť* odpovídá latinskému dativu *tibi*, výjimečně také akuzativu *te*, jak ilustrují následující doklady (1a, 1b) a (2a, 2b), (*nekázal-ť*):

- (1a) *Jměj utrpenie ke mně, a vsecko-ť navrátím {...}* (BiblOl Mt 18,29);
- (1b) *Patientiam habe in me, et omnia reddam tibi* (BiblVul);
- (2a) *Nekázal-ť sem slúžiti obětováním ani dělati sem dal tobě v kadidle* (BiblOl Iz 43,23);
- (2b) *non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi praebui in thure* (BiblVul).

Odlišit od sebe částici *ť/tě/ti* a apokopovanou zájmennou formu *ti* > *ť* ve stč. textu je velmi komplikované, neboť obě neslabičné formy funkčně splývají. Vzájemná integrace je jistě umožněna homofonní podobou a funkčními analogiemi – oblast společných kontextově a situačně vázaných funkcí představuje kontaktní funkce dativu *ti*. Z tohoto důvodu není možné každé *ť* interpretovat jako redukovanou zájmennou formu *ti*, jak ukazují následující doklady (3a, 3b) a (4a, 4b), ve kterých neslabičnému *ť* v latinském pretextu neodpovídá patřičný zájmenný ekvivalent. Doklady (3a, 3b) reprezentují velkou část zjištěných klauzí, ve kterých vedle sebe figurují *ť* a dvojslabičná forma *tobě*. V tomto případě by snad bylo možno uvažovat o fenoménu známém jako *clitic doubling* (Franks – King 2000: 250–258), avšak doklady typu (4a, 4b), ve kterých formě *ť* schází v dané klauzi další dativní objekt, tuto možnost spíše vyvracejí:

- (3a) *Ale tobě-ť bude to za znamenie: {...}* (BiblOl Iz 37,30);
- (3b) *Tibi autem hoc erit signum* (BiblVul);
- (4a) *Ten-ť bydlí u Šimona kožěluha, jehožto jest duom podlé moře {...}* (BiblLit-Třeb Sk 10,6);
- (4b) *hic hospitatur apud Simonem quemdam coriarium {...}* (BiblVul).

Klitikon?

Jak už bylo řečeno, obecně se předpokládá, že formy *mi*, *si*, *ti* byly již od psl. enklitické. V případě redukované formy *ť* je jeho enklitičnost evidentní, neboť neslabičná forma nemůže být nositelem slovního přízvuku. Co se týče enklitičnosti jednoslabičné formy *mi*, tu sice ve staré češtině nelze prokázat

empirickými metodami, nicméně je ji možné zkoumat na základě její distribuce. Z distribuční analýzy plyne, že dativní forma *mi* se řídí distribučními omezeními, která jsou typická pro enklitika: není modifikováno nebo koordinováno, neobjevuje se po předložce, neobsazuje iniciální pozici klauze (viz tab. 1), nenásleduje po citoslovci, nenásleduje po vokativu, nenásleduje po konjunktorech *a*, *ale*, *i* (z rozsahových důvodů neuvádíme doklady).

Pouze v jednom dokladu (5a) se forma *mi* objevuje v pozici, která je v rozporu se slovoslednými vlastnostmi klitik: nachází se uprostřed klauze bez kontaktu se svým řídicím VF, které je navíc umístěno nalevo od pronominální formy.⁴ V tomto dokladu se navíc vyskytuje v kontextu, ve kterém je z obou stran ohraničeno syntaktickými elementy, jež jsou asociovány s pauzou (*pane hospodine* = vokativ; *nebo dnové moji za nice jsú* = zanořená věta). V tomto případě se tedy objevuje v pozici typické pro ortotonické výrazy. Snad by bylo možno spekulovat o tom, že tento doklad je symptomem možné degramatikalizace, tj. procesu, v jehož rámci se plně enklitické zájmenné tvary mění v slabé zájmenné tvary (*weak pronouns*), které mohou být nositelem přízvuku (Migdalski 2016: 293–296).⁵ Avšak jde jen o jediný doklad, takže z něj nelze vyvozovat spolehlivé závěry.

(5a) *Zúfal sem, neb viece neoživu, [otpušť, [pane hospodine,] mi, [nebo dnové moji za nice jsú]]* (BiblOl Jb 7,16⁶);

(5b) {...} *parce mihi, nihil enim sunt dies mei* (BiblVul).

Proklitikon, nebo enklitikon?

V případě neslabičného *t* je zřejmé, že představuje striktně enklitický výraz, jehož fonologickou oporou je vždy to slovo, které mu předchází. V případě jednoslabičné formy *mi* však existuje možnost, že by podobně jako v nové češtině mohlo v jistých kontextech proklitizovat. Pro takové chování jsme však nenašli žádný doklad. S jedinou výše zmíněnou výjimkou se ve všech zjištěných dokladech neobjevuje v klauzální pozici, před níž bylo možné předpokládat pauzu (pak by se jeho fonologickou oporou muselo stát přízvučné slovo, které po něm následuje). Za doklady takových kontextů lze považovat klauze tvořené jen VF a zájmennou formou, kterým předchází anteponovaná zanořená klauze nebo přechodníková fráze: v nich totiž enklitikon nenásleduje klauzi nebo frází, nýbrž je umístěno až za VF.

4 Tato pozice je u enklitik vyloučená (Franks – King 2000: 112–114).

5 Tento proces se odehrál v některých dialektech češtiny, ve kterých se *mi* objevuje v kontextech přízvučných zájmen (Balhar et al. 2002: 340–342).

6 Hranaté závorky [] signalizují hranice syntaktické fráze.

- (6a) [Ač vám poviem,] neuvěříte **mi** (BiblOl Lk 22,67);
 (6b) Si vobis dixero, non credetis **mihi** {...} (BiblVul);
 (7a) Tato všechna tobě dám, [ač, [**padna**,] budeš **mi sě** modliti] (BiblOl Mt 4,9);
 (7b) Haec tibi omnia dabo, si cadens adoraveris **me** (BiblVul).

Podobně nenásledují enklitika hned po zanořené klauzi interponované dovnitř řídicí klauze – na rozdíl od nové češtiny se v takových případech nachází až za slovem umístěným na pravou hranici zanořené klauze, což ukazuje doklad (8a):

- (8a) Najprvé dary jeho okojím, ježto napřed ženú, a [potom [když sě s ním uzřím,] snad **mi** bude pro to milostivějí] (BiblOl Gn 32,20);
 (8b) {...} et postea videbo illum : forsitan propitiabitur **mihi** (BiblVul).

Pouze v jednom případě (9a) by bylo možno uvažovat o proklitickém statusu klitické skupiny, která obsahuje také dativní formu *mi* – zde se totiž *mi* nachází po rozvité první frázi, po níž lze předpokládat existenci pauzy (viz níže). V postavení po pauze by klitické *mi* mělo proklitizovat.

- (9a) [Dvoje věc nesnadná <i škodná>] **mi sě jest** zjevila: že nesnadně bude kupec svlečen ot svého zameškánie {...} (BiblOl Sir 26,28);
 (9b) Duae species difficiles et periculosae **mihi** apparuerunt {...} (BiblVul).

Slovosledné pozice

Jak již bylo řečeno, sledované formy se ve zkoumaných biblických knihách vyznačují vlastnostmi stálých enklitik. Pro vývoj českých enklitik je příznačná konkurence postiniciální a kontaktní pozice (Kosek 2011) a právě s projevy této konkurence se lze v analyzovaných biblických textech setkat. Drtivá většina dokladů reprezentuje postiniciální pozici enklitik. Tato pozice je aktivována především tehdy, je-li první fráze tvořena jedním slovem, jak ilustrují doklady (1a), (4a) a (11a) (klauze *Nebe mi stolice jest*). Postiniciální pozice však může mít více variant.

Již výše bylo zmíněno, že enklitikon se neklade hned za anteponovanou zanořenou klauzi nebo přechodníkovou frází, nýbrž za slovo následující po takové klauzi nebo frází (nejsou tedy doloženy případy známé z nové češtiny, ve kterých je enklitikon umístěno hned za anteponovanou zanořenou kompletní větu – Kosek 2011: 37, zde i další literatura).

V případě, že je první fráze tvořena dvěma a více výrazy, může být enklitikon umístěno a) za první slovo této fráze, jak ukazují jediné dva doložené

doklady (10a) a (11a) (klauze *který mi duom budete dělati*), b) na konec této iniciální fráze, jak demonstruje jediný doložený případ (9a).⁷ Minimální počet dokladů obou variant postiniciální pozice u forem *mi*, *si*, *ti* v případě rozvité první fráze koresponduje s faktem, že obě pozice enklitik se ve stč. textech vyskytují zřídka (Kosek 2011; 2017).

- (10a) *Budiž mi milostiv a přijmi s požehnáním, jež sem tobě přinesl, jímž mě jest nadělil buoh a [to]_i [vše]_i dá* (BiblOl Gn 33,10–11);
 (10b) {...} *et quam donavit **mihi** Deus tribuens omnia* (BiblVul);
 (11a) *Nebe **mi** stolice jest a země podnož mých noh; [který]_i [duom]_i budete dělati, praví hospodin, anebo které jest miesto otpočívanie mého?* (BiblLit-Třeb Sk 7,49);
 (11b) *Caelum **mihi** sedes est: terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum aedificabitis **mihi**?* (BiblVul).

Konkurenčním vývojovým modelem postiniciální pozice je kontaktní pozice, tj. pozice enklitika v bezprostřední blízkosti svého řídicího VF. V těchto případech doprovází enklitikon své syntakticky nadřazené VF, které je umístěno doprostřed klauze nebo na její konec. Kontaktní pozice je aktivována zejména tehdy, nachází-li se v první klauzální pozici rozvité fráze. Také v rámci kontaktní pozice lze odlišovat několik variant podle pozice enklitika vůči VF: a) pozice postverbální, tj. bezprostředně za VF, tj., jak ukazují doklady (12a)–(15a), b) pozice preverbální, tj. bezprostředně před VF, která je zachycena v dokladu (8a):

- (12a) *což-**t** bych já chtěl, [svú mocí] mohl-**t** bych učiniti* (BiblOl Gn 31,29);
 (12b) *valet manus mea reddere **tibi** malum* (BiblVul)
 (13a) *a vysvobodil si tělo mé ot zatracenie, ot osidla nepravého jazyka i ote rtóv dělajících lež a [mezi těmi, [ješto proti mně stáchu,] učinil-s **mi** sě spomocník]* (BiblOl Sir 51,2);
 (13b) {...} *et in conspectu astantium factus es **mihi** adjutor* (BiblVul);
 (14a) *O budúcích věcech těžte mne, [na mé syny a na dielo rukú mú] rozkažte **mi*** (BiblOl Iz 45,11);
 (14b) {...} *super filios meos et super opus manuum mearum mandate **mihi*** (BiblVul);
 (15a) *Jdi pryč ot obličeje ctného přátel mých, [nebo [v tvú potrebu] [v hospodě domu mého] [nynie] jsi **mi** bratrem]* (BiblOl Sir 29,34);

7 Tento případ je však ambigní, neboť by ho bylo možno interpretovat jako doklad prefixální pozice.

(15b) {...} *necessitudine domus meae hospitio mihi factus est frater* (BiblVul).

143

Kosek – Čech
– Navrátilová

Mezi doloženými případy kontaktní pozice by bylo možno vydělovat specifické podtypy, jejichž existence je pro vývoj češtiny bezpečně doložena: mediální postverbální pozice (ilustrována doklady (12a), (13a)), mediální preverbální pozice (doklad (8a)) a finální pozice (doklad (14a)). Ve zkoumaných textech nebyl zaznamenán žádný doklad tzv. prefinální pozice, tzn. postavení enklitika před VF umístěným na konec věty – tato pozice není ve staročeském období příliš frekventovaná, avšak její frekvence se výrazně zvyšuje v jazyce některých žánrů češtiny barokní doby (Kosek 2011; Kosek – Čech – Navrátilová – Mačutek 2018a).⁸

Přehled zjištěných slovosledných pozic jsme vtělili do následujících dvou tabulek. V tabulce 1 je uveden přehled absolutních četností forem *mi*, *si*, *ti*. Z této tabulky plyne: 1. klitický status zkoumaných forem (žádný doklad iniciální pozice typické pro ortotonické výrazy), 2. značná převaha postiniciální pozice, 3) významný výskyt dokladů „nepostiniciální“ pozice, tj. pozice mediální a finální (cca 8,5 %).

	iniciální	postiniciální	mediální	prefinální	finální	Σ
<i>mi</i>	0	240	11	0	13	264
<i>si</i>	0	0	0	0	0	0
<i>ti</i>	0	0	0	0	0	0
<i>ť</i>	0	29	1	0	0	30
Σ	0	269	12	0	13	294

Tabulka 1. Klauzální pozice *mi*, *si*, *ti*.

Jak už bylo řečeno výše, „nepostiniciální“ pozice souvisejí s kontaktním slovosledem enklitik. To se vyjeví zvláště tehdy, soustředíme-li se u těchto „nepostiniciálních“ pozic na postavení enklitika a jeho VF. Následující tabulka 2 ukazuje, že v těchto případech je (až na jeden již zmíněný sporný případ citovaný pod (5a)) enklitikon vždy umístěno v bezprostředním kontaktu s VF. V rámci kontaktní pozice pak zcela dominuje pozice postverbální.

8 V historické i nové češtině je pozitivně doložen třetí slovosledný model enklitik: enklitikon se může nacházet uprostřed věty bez bezprostředního kontaktu se svým syntakticky nadřazeným výrazem (v těchto případech se však vždy nachází nalevo od svého řídicího výrazu – Franks – King 2000: 112–114). Tato pozice je jak v historické, tak současné češtině velmi málo frekventovaná a zpravidla plní rozličné funkce diskurzivní nebo pragmatické povahy (Franks – King 2000: 115–117; Kosek 2011: 38). Tato její nízká frekvence zřejmě souvisí s faktem, že s výjimkou sporného dokladu (5a) není ve zkoumaném materiálu doložena.

	preverbální	postverbální	izolováno	Σ
mi	1	22	1	24
si	0	0	0	0
ti	0	0	0	0
t'	0	1	0	1
Σ	1	23	1	25

Tabulka 2. Pozice *mi*, *si*, *ti* vzhledem k VF v případě „nepostiniciálních“ pozic.

Již jsme několikrát zmínili, že za těmito rozdíly ve frekvenci jednotlivých pozic je nutné hledat vývojovou konkurenci mezi postiniciální a kontaktní pozicí. Ze zjištěných dat lze usuzovat, že postiniciální pozice byla již ve staré češtině základní slovoslednou pozicí enklitik, kdežto pozice kontaktní byla její příznakovou variantou. Na základě našeho předchozího výzkumu předpokládáme, že za aktivací kontaktního slovosledu lze hledat další faktory (Kosek – Čech – Navrátilová – Mačutek 2018a, b): 1. stylového charakteru, 2. prozodického/rytmického charakteru.

Stylové faktory

Při zkoumání celkových rozdílů ve frekvenci zkoumaných tvarů jsme bohužel limitováni faktem, že některé formy nejsou doloženy vůbec a některé jen minimálním počtem dokladů. Proto jsme mohli prozkoumat pouze rozdíly ve frekvenci klauzálních pozic *mi*, které je doloženo v dostatečném počtu ve všech analyzovaných knihách – zjištěné rozdíly ukazuje následující tabulka 3.

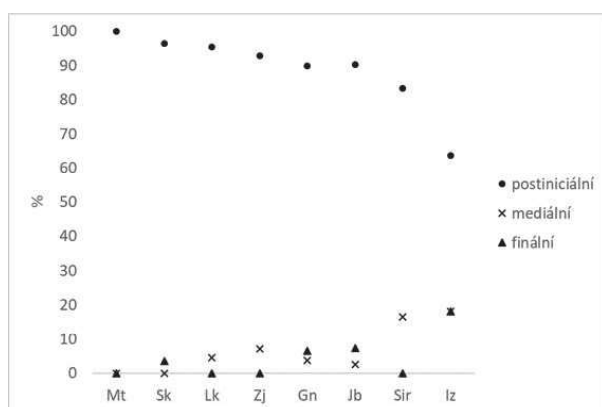
	iniciální	postiniciální	mediální	prefinální	finální	Σ
Gn	0	97	4	0	7	108
%		89,81	3,7		6,48	
Jb	0	37	1	0	3	41
%		90,24	2,44		7,32	
Sir	0	10	2	0	0	12
%		83,33	16,67			
Iz	0	7	2	0	2	11
%		63,63	18,18		18,18	
Mt	0	28	0	0	0	28
%		100				
Lk	0	21	1	0	0	22
%		95,45	4,55			
Sk	0	27	0	0	1	28
%		96,43			3,57	

Zj	0	13	1	0	0	14
%		92,86	7,14			
Σ	0	240	11	0	13	264

Tabulka 3. Frekvence klauzálních pozic *mi* v jednotlivých biblických knihách.

K analýze vlivu stylových rozdílů jsme se rozhodli použít statistický test, jehož prostřednictvím můžeme ověřit, zda existují statisticky významné rozdíly v distribucích jednotlivých pozic mezi biblickými knihami. Pro testování jsme zvolili χ^2 -test (Snedecor – Cochran 1989). Vzhledem k velmi nízkým frekvencím některých pozic jsme použili tzv. simulovanou p-hodnotu (Ross 2006). Všechny výpočty jsme provedli prostřednictvím statistického softwaru R (www.r-project.org). Přestože je možné sledovat určité rozdíly mezi distribucemi pozic u jednotlivých knih, výsledky testu ($\chi^2 = 22,851$, p-hodnota $< 0,067$) vedou k odmítnutí hypotézy předpokládající vztah mezi stylem a distribucí pozic (na hladině významnosti $\alpha = 0,05$). Toto zjištění je v rozporu s výsledky stejného typu analýzy u auxiliáru préterita a reflexivního sě ve stč. bibli 1. redakce (Kosek – Čech – Navrátilová – Mačutek 2018a, b). Je však nutno poznamenat, že 1. na rozdíl od analýzy auxiliáru préterita a reflexivního sě pracujeme v některých pozicích s velmi nízkými frekvencemi, 2. hodnota p-hodnoty je blízko zvolené hranici významnosti.

Graf 1. Proporce klauzálních pozic *mi* ve vybraných knihách stč. bible 1. redakce; knihy jsou řazeny podle klesající proporce postiniciální pozice.

Rytmické faktory

Již bylo zmíněno, že kontaktní pozice se často objevuje tehdy, jestliže je první fráze tvořena dvěma a více členy. Toto chování nespíše nesouvisí

s komplexitou první fráze (dva a více členů), nýbrž s její délkou. Předpokládáme, že délka první fráze způsobuje, že se fráze stává samostatnou prozodickou jednotkou,⁹ jejíž hranice jsou zpravidla signalizovány pauzou.¹⁰ Jelikož se skutečné enklitikon pozici po pauze vyhýbá, je umístěno až za frázi následující po první rozvité frázi.¹¹

Abychom ověřili platnost tohoto postulovaného prozodického pravidla, podle kterého se enklitikon postiniciální pozici vyhýbá, způsobuje-li délka této první fráze pauzu, provedli jsme kvantitativní analýzu, ve které jsme sledovali následující parametry:

- délka první fráze v případě postiniciální pozice enklitika (L_iP),
- délka první fráze v případě „nepostiniciální“ pozice enklitika (L_iN),
- délka fráze bezprostředně předcházející enklitiku v případě jeho „nepostiniciální“ pozice (L_nP).

Otázka je, jak počítat délku zkoumaných elementů v případě, že není možno měřit skutečnou staročeskou mluvenou realizaci věty. V této situaci můžeme zvolit jiné prozodicky relevantní jednotky, u nichž lze na základě novočeského stavu odhadovat dobu trvání. V úvahu by přicházel počet slabik, jak to bylo navrženo Kosekem (2017), avšak v takovém přístupu by mohly být počítány jako jednotky stejné délky různě dlouhé slabiky, např. stejně by byla počítána jednoslabičná slova *stkvěl*, *vzmohl* na jedné straně a *dá*, *jie* na straně druhé. Proto jsme se rozhodli zvolit jako základní jednotku grafém – v novočeské transkripci se sice nezohledňují všechny aspekty staročeského fonologického

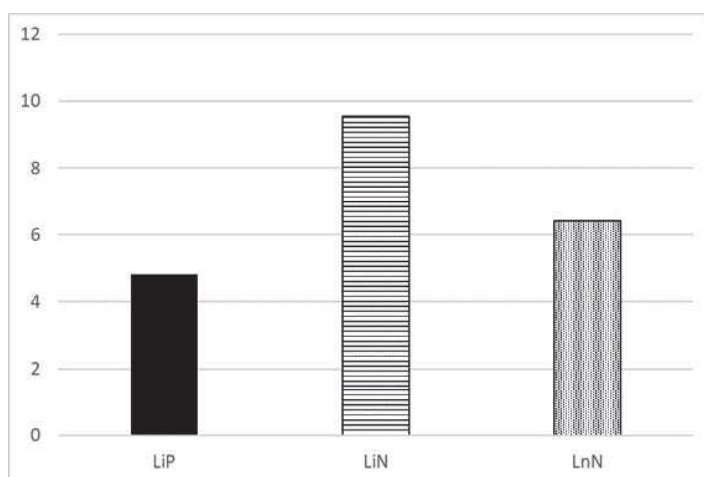
- 9 V české tradici se pro takovou relativně samostatnou jednotku mluvené realizace výpovědi užívá termín *promluvový úsek* nebo *kolón* (v zahraniční literatuře se užívá také termín *intonační fráze* – Franks – King 2000: 229). V nové češtině může být hranice promluvového úseku signalizována pauzou (Palková 1994: 291). Lze tedy předpokládat, že i ve staré češtině mohla být hranice promluvového úseku signalizována pauzou, i když její existence je hypotetická. V nové češtině se objevují intonační fráze v délce od 1 do 13 slabik, nicméně stanovení délky fráze, která způsobuje pauzu, je velmi obtížné. Na počet slabik má vliv mnoho faktorů, zejména počet fonologických slov v promluvoném úseku a mluvní tempo. Podle Z. Palkové činí průměrná délka promluvového úseku v neutrálních kontextech asi 6 slabik (Palková 1974: 47–53; 2016: 1428–1433.).
- 10 Tento mechanismus bývá někdy charakterizován jako *heavy constituent constraint* (Radanović-Kocić 1996: 435). Působení takového mechanismu si při analýze slovosledu, tj. (en)klitik, uvědomoval již V. Ertl (1924). Vliv délky první větné fráze na vznik pauzy, která způsobuje postavení (en)klitika v „ne-postiniciální“ pozici, ve starší češtině zmiňují také F. Trávníček (1956: 149) a D. Šlosar (1967: 253).
- 11 Toto pravidlo se někdy popisuje jako tzv. princip *clitic third*: „*In general, in these constructions the initial constituent is separated by a pause from the rest of the clause and the clitics then cliticize to the second constituent. Note that the initial phrase is often topicalized or otherwise receives special discourse status*“ (Franks – King 2000: 229). V textu jsou však doloženy doklady, v nichž se enklitikon ocitá také na čtvrté nebo páté pozici, jak demonstruje např. doklad (15a).

systemu, nicméně vztah mezi fonémem a grafémem koresponduje s fonémickou strukturou slova ve smyslu přibližné ekvivalence.¹²

Zjištěné průměrné délky jednotlivých frází v závislosti na klauzální pozici enklitika skutečně indikují relevantní rozdíly v distribuci enklitik v závislosti na průměrné délce zkoumaných elementů větné stavby. Následující tabulka ukazuje, že v případě postiniciální pozice je délka iniciální pozice kratší, než je délka iniciální pozice v případě „nepostiniciálních“ pozic. Podobně je kratší průměrná délka fráze „nepostiniciální“ pozice, než je průměrná délka její iniciální pozice.

	průměrná délka	směrodatná odchylka
L _i P	4,82	2,43
L _i N	9,54	6,23
L _n N	6,42	2,04

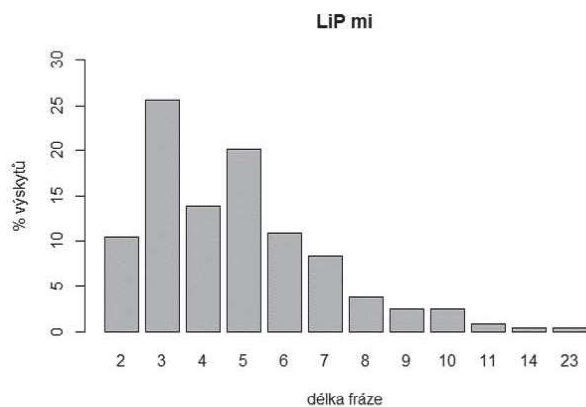
Tabulka 4. Průměrná délka frází počítána v počtu grafémů.

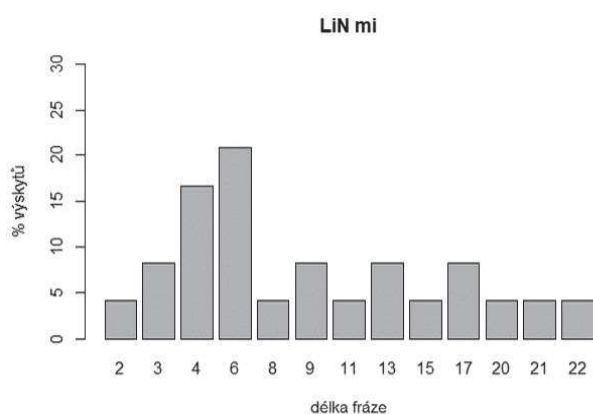
Graf 2. Průměrná délka frází.

Působení rytmického pravidla by mělo být interpretováno spíše jako tendence než jako striktní pravidlo. To lze pozorovat na distribuci délek iniciální pozice v případě postiniciální a „nepostiniciální“ pozice, jak ji ilustrují následující grafy 3, 4 a 5. Pohlédneme-li na tyto grafy, uvědomíme si, že se „nepostiniciální“ pozice objevují také v případě, že je iniciální fráze krátká, a že se postiniciální pozice může objevit také v případě, že je iniciální pozice dlouhá (jak ukazuje mezní hodnota délky iniciální fráze o 23 písmenech).

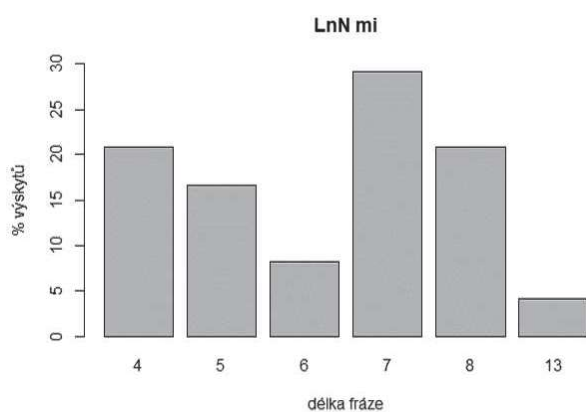
12 Vzhledem k tomu, že celkový počet „nepostiniciálních“ pozic tvoří 25 dokladů, nezkoumáme rozdíly mezi jednotlivými biblickými knihami.

Graf 3. Distribuce délek iniciálních frází
v případě postiniciální pozice enklitika (L_iP).

Graf 4. Distribuce délek iniciálních frází
v případě „nepostiniciální“ pozice enklitika (L_iN).

Graf 5. Distribuce délek fráze bezprostředně předcházející
enklitiku v případě jeho „nepostiniciální“ pozice (L_mP).

Rozdíly v délce iniciální fráze v případech postiniciálních i „nepostiniciálních“ pozic nepochybně souvisí s faktem, že na slovosled enklitik mají vliv také další faktory:¹³

– aktuální členění větné – v těchto případech může méně obvyklá pozice enklitika sloužit stejně jako v nové češtině např. k topikalizaci nebo zvýraznění kontrastu, jak ukazuje doklad (16a), (Franks – King 2000: 115–117),

– další rytmičné pravidlo, které brání enklitiku nacházet se na konci klauze před pauzou, jak ukazuje doklad (9a),

– vliv latinské předlohy – z 24 dokladů všech „nepostiniciálních“ pozic *mi* jich 22 slovosledně odpovídá pozici latinského *mihi* nebo *me* (jak ukazují doklady (13a, 13b)–(16a, 16b)).

(16a) *A by* [bóh Abrahamóv a Isákóv, otcě mého,] *nepomohl mi*, *snad by mě byl ot sebe náha pustil* (BiblOl Gn 31,42);

(16b) *Nisi Deus patris mei Abraham, et timor Isaac affuisset mihi*, *forsitan modo nudum me dimisisses {...}* (BiblVul).

Závěr

Analýza jednoslabičných forem *mi*, *si*, *ti* ve vybraných knihách staročeské bible 1. redakce zjistila, že se ve zkoumaných biblických knihách z těchto forem vyskytují pouze jednoslabičná forma dativu 1. osoby *mi* a neslabičná forma dativu 2. osoby *t* (< *ti*). Většina zjištěných podob *t* však nepředstavuje zájmenný tvar, nýbrž starobylou enklitickou částici *t*/*ti*/*tě*. V analyzovaných biblických knihách zcela scházejí doklady jednoslabičného reflexivního dativu *si*, což je v souladu s poznatky české jazykovědné paleobohemistiky.

Ze zjištěných forem je pouze podoba *mi* zastoupena v dostatečném počtu na to, aby její lingvistická analýza byla adekvátní a umožňovala pozorovat jisté vývojové tendence. Její distribuce ve staročeské bibli potvrzuje, že se jedná o stálou příklonku (enklitikon tantum), jejíž slovosled obráží vývojovou konkurenci mezi postiniciálním a kontaktním slovosledem. Ze sebraného materiálu je zřejmé, že postiniciální pozice má status pozice základní a že pozice kontaktní je její příznakovou variantou motivovanou především stylem a prozodickými faktory (enklitikon se vyhýbá pozici po pauze).

Literatura

Balhar et al. 2002: Balhar, J. et al., *Český jazykový atlas*, 4. Praha.

13 Z rozsahových důvodů se jimi dále nezabýváme.

- BiblVul = Wordsworth, H. – White, J. (eds.), 1889–1898, 1954. *Nouum testamentum domini nostri Iesu Christi Latine I–III*, Oxford. = *Biblia sacra iuxta vulgatum versionem ad codicum fidem iussu Pii PP. XI. Librum Genesis I–XI*. 1926–1957. Rome.
- Ertl 1924: Ertl, V., Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek. *Naše řeč* 8, 257–268, 293–309.
- Franks – King 2000: Franks, S. – King, T. H., *A Handbook of Slavic Clitics*. Oxford.
- Gebauer 1896: Gebauer, J., *Historická mluvnice jazyka českého*, III/1. *Tvarosloví – skloňování*. Praha.
- Havránek 1928: Havránek, B., *Genera verbi v slovanských jazycích*, 1. Praha.
- Kosek 2011: Kosek, P., *Enklitika v češtině barokní doby*. Brno.
- Kosek 2017: Kosek, P., Wortstellung des Präteritum-Auxiliars in der alttschechischen Olmützer Bibel. *Die Welt der Slaven* 62, 22–41.
- Kosek – Čech – Navrátilová – Mačutek 2018a: Kosek, P. – Čech, R. – Navrátilová, O. – Mačutek, J., [v tisku] On the Development of Old Czech (En)clitics. *Glottometrics*.
- Kosek – Čech – Navrátilová – Mačutek 2018b: Kosek, P. – Čech, R. – Navrátilová, O. – Mačutek, J., [v tisku] Word order of reflexive se in finite verb phrases in the first edition of the Old Czech Bible translation. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*.
- Kyas 1981: Kyas, V. (ed.), *Staročeská bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. I. Evangelia*. Praha.
- Kyas 1985: Kyas, V. (ed.), *Staročeská bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století s částmi Bible litoměřicko-třeboňské. II. Epištoly. Skutky apoštolů. Apokalypsa*. Praha.
- Kyas 1988: Kyas, V. (ed.), *Staročeská bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. III. Genesis–Esdráš*. Praha.
- Kyas 1997: Kyas, V., *Česká Bible v dějinách národního písemnictví*. Praha.
- Kyas – Kyasová – Pečírková 1996: Kyas, V. – Kyasová, V. – Pečírková, J. (eds.), *Staročeská bible drážďanská a olomoucká: kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. IV. Tobiaš–Sirachovec*. Paderborn.
- Migdalski 2016: Migdalski, K., *Second Position Effects in the Syntax of Germanic and Slavic Languages*. Wrocław.
- Palková 1974: Palková, Z., *Rytmičká výstavba prozaického textu*. Praha.
- Palková 1994: Palková, Z., *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha.
- Palková 2016: Palková, Z., Promluvový úsek. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha, 1428–1433.
- Pečírková et al. 2009: Pečírková, J. et al. (eds.), *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká s částmi Proroků rožmberských a Bible litoměřicko-třeboňské, V/1 Izaiáš–Daniel, V/2 Ozeáš–2. kniha Makabejská*. Praha.
- Radanović-Kocić 1996: Radanović-Kocić, V., The placement of Serbo-Croatian clitics: A prosodic Approach. In: Halpern, A. – Zwicky, A. (eds.), *Approaching second: second position clitics and related phenomena*. Stanford, 429–445.
- Ross 2006: Ross, S. M., *Simulation*. Burlington (MA).
- Snedecor – Cochran 1989: Snedecor, G. W. – Cochran, W. G., *Statistical Methods*. Ames (IA).
- Šlosar 1967: Šlosar, D., Poloha enklitik jako kritérium k hodnocení staročeské interpunkce. *Listy filologické* 91, 251–258.
- Trávníček 1956: Trávníček, F. *Historická mluvnice česká 3. Skladba*. Praha.
- Uhlířová – Kosta – Veselovská 2016: Uhlířová, L. – Kosta, P. – Veselovská, L., Klitikon. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha, 808–818.
- Vážný 1964: Vážný, V., *Historická mluvnice česká, II, Tvarosloví, 1, Skloňování*. Praha.
- Večerka 1989: Večerka, R., *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, 1, Die lineare Satzorganisation*. Freiburg im Breisgau.
- Vintr 2008: Vintr, J., Bible (staroslověnský překlad, české překlady). In: Merhaut, L. et al. (eds.), *Lexikon české literatury, 4/II, U–Ž, Dodatky A–Ř*. Praha, 1882–1887.

Pavel Kosek • kosek@phil.muni.cz
Ústav českého jazyka FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno

Radek Čech • cechradek@gmail.com
Katedra českého jazyka FF OU
Reální 5, 701 03 Ostrava

Olga Navrátilová • olganav@mail.muni.cz
Ústav českého jazyka FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno

151

*Kosek – Čech
– Navrátilová*